

3. Естетичні знаки у творчості Тараса Шевченка склалися на міфологічному іраціональному рівні його художньої свідомості. Це засвідчують архетипічні образні структури, оскільки наділені власною енергетикою, вони так потужно пульсують у його текстах, так проявляють свої імпульси, що ними породжуються смисли, які впливають не стільки зі свідомості Тараса Шевченка а з позасвідомості, надсвідомості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бовсунівська Т. Історія української естетики першої половини XIX століття. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2001.
2. До проблеми естетики Шевченка // Шевченків світ. Науковий щорічник. Випуск 1. – Черкаси: Видавець Чебаненко Ю., 2008. – С. 84. – 97.
3. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: У 12 т. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 6. – С. 113 – 115.
4. Кант І. Иммануил Кант. Соч. В 6 т. – М.: 1966
5. Гегель Г. В. Ф. Эстетика: В 4 т. – М.: Искусство, 1968-1973. –Т. 1. – С. 15.
6. Гердер И. Г. Идеи к философии истории человечества. – М.: Наука, 1977. – 705 с.

УДК 821.111-31.09

Яковлева Н.М.

(Кам'янець-Подільський, Україна)

РОМАН ДЖОЗЕФА КОНРАДА “ТАЄМНИЙ АГЕНТ” У КОНТЕКСТІ ТВОРЧОЇ ЕВОЛЮЦІЇ ПИСЬМЕННИКА

У статті здійснено спробу визначити місце роману «Таємний агент» у творчій еволюції Дж. Конрада. Стверджується, що цей роман, попри соціально-політичний вимір тематики, пов'язує з попередніми і наступними творами автора увага до екзистенціальної проблематики абсурду, тривоги, страху, самотності людини. Адекватною щодо такого типу проблематики є поетика твору, домінантами якої виступають сюжетна редукція, відносна автономність персонажних планів, нарративна фокалізація, образна символіка.

Ключові слова: Джозеф Конрад, “Таємний агент”, творча еволюція, сюжет, персонаж, наратив, фокалізація, образна символіка, літературний екзистенціалізм.

В статті предпринята попытка определить место романа «Тайный агент» в творческой эволюции Дж. Конрада. Утверждается, что этот роман, несмотря на социально-политический характер тематики, связан с предыдущими и последующими произведениями писателя вниманием к экзистенциальной проблематике абсурда, тревоги, страха, человеческого одиночества. Этому типу проблематики соответствует поэтика произведения, доминантными чертами которой выступают сюжетная редук-

© Яковлева Н.В., 2013

ция, относительная автономность персонажных планов, нарративная фокализация, образная символика.

Ключевые слова: Джозеф Конрад, “Тайный агент”, творческая эволюция, сюжет, персонаж, нарративная фокализация, образная символика, литературный экзистенциализм.

The paper tries to determine the place of Joseph Conrad's novel “Secret agent” in artistic evolution of the author. Though the novel's subject has a social and political aspects, “Secret agent” has been linked with previous and next author's texts by attention to existentialistic problems of absurd, anxiety, fear, human loneliness. This type of issue produces specific poetics with such peculiarities as reduced plot, autonomic plans of personages, narrative focalization, and image symbolism.

Key words: Joseph Conrad, “Secret agent”, artistic evolution, plot, personage, narrative focalization, image symbolism, literary existentialism.

Творчість видатного англійського письменника кінця XIX – початку XX ст. Джозефа Конрада — одне з найбільш прикметних і вершинних явищ світової літератури новітньої доби. Письменник, який став класиком однієї національної літератури, будучи представником іншої національності, іншої національно-культурної традиції, спричинився до творення нової художньої прози, справивши колосальний вплив на весь її подальший розвиток. Джозеф Конрад – особистість, формування якої відбувалося під впливом польської, російської, української, французької та англійської культур. Відомі українські письменники Дмитро Павличко та Юрій Щербак визначили три провідні джерела творчості Джозефа Конрада: українська земля; велич англійської мови; сила польського духу [2].

У літературно-критичній думці XX ст. сформувався уявлення про Конрада як письменника з вельми песимістичним поглядом на життя і можливості морального вдосконалення людини. Сам Конрад, попри те, що справді був схильний бачити в природі людини більше негативного, ніж позитивного, називав себе трагічним оптимістом [Див. 5: 496]. Уже на схилі життя у листі до Б. Рассела він зауважив: «єдиним порятунком» для людей «була би переміна у наших серцях, але якщо глянути на людську історію за останні 2000 років, то немає особливих підстав сподіватися на таку перемену» [Цит. за: 1: 783].

Конрада зробили відомим письменником твори, написані у 1890-ті роки. У романах «Олмейрова примха. Історія східної річки» («Almayer's Folly», 1895), «Негр із “Нарциса”» («The Nigger of “Narcissus”», 1897), повісті «Вигнанець островів» («An Outcast of the Islands») автор описує життя «трудівників моря», сповнене важкої праці і смертельної небезпеки, і водночас оспівує романтику морських пригод, екзотику незвіданого і непередбачуваного. Вже ці, перші твори Конрада засвідчують його тяжіння до художніх пошуків, нарративного експериментування, глибинною метою якого було намагання через введення системи оповідачів із різними точками зору на події і героїв максимально об'єктивувати розповідь, звільнити прозу від домінування авторської позиції над описуваним матеріалом і посилити творчу активність читача.

Репутацію Конрада як автора, орієнтованого на осмислення кардинальних проблем людського існування і пошуку відповідних художніх рішень, ще більше посилити твори самого рубежу століть — «Юність» («Youth», 1902), «Тайфун» («Typhoon», 1903), «Сер-

це п'їтьми» («The Heart of Darkness», 1900) і «Лорд Джим» («Lord Jim», 1900), в яких поряд із спробами створення образу людини високої мрії, добропорядності і сумління (особливо виразними у цьому сенсі є образи капітана Мак-Віра з «Тайфуну» і Джима з однойменного роману) письменник заглиблюється в незбагненну і сповнену непримирними суперечностей внутрішню сутність людини (образ Куртца з «Серця п'їтьми»).

Складні обставини в особистому житті Конрада (хвороби дружини, дітей, часті переїзди з місця на місце), а також відчуття вичерпаності життєвого досвіду для продовження художніх пошуків, спричинили посилення песимістичного світовідчуття і перехід письменника до нової тематики і поетики. Вже роман «Ностромо» («Nostromo», 1904) істотно відрізняється від романів «Серце п'їтьми», «Лорд Джим», оскільки автор відходить тут від досі традиційної для себе «морської» тематики і відмовляється від наративного принципу введення персонажа-розповідача. Однак за своїми основними поетикальними ознаками й імпліцитно втіленою проблематикою цей роман продовжує центральну тему Конрада – зіткнення людини з непереборними обставинами, що перевищують її можливості, мають ірраціональний характер і спричиняють гострий внутрішній конфлікт особистості.

Типологічний вимір такої теми і конфлікту викликає подібності у сюжетах Конрадівих творів, що підтверджує і роман «Ностромо». Дія твору розгортається у вимисленій латиноамериканській державі Костагуана, де відбувається низка подій політичного змісту (протистояння політичних угруповань, заколоти, повстання, громадянська війна), в які втягнуті всі персонажі твору. Однак автора цікавлять не стільки самі ці події, скільки те, як вони впливають на долі героїв і як участь у них виявляє приховані, неусвідомлювані (до певного моменту чи навіть загалом) чинники їхньої поведінки. Тому можемо говорити, що політична проблематика роману, виконуючи функції драматизації сюжету і вибудовування чіткої системи персонажів, не є визначальною для роману. Натомість увага до внутрішньої сутності індивідуума, переключення кожного в ситуацію випробування екстремальними поворотами долі трансформує домінанти проблематики з політичної сфери в екзистенціальну. Сюжет твору при цьому набуває значення художнього експерименту, є своєрідним, ретельно організованим модельним полем художнього осмислення універсальних проблем людського існування.

Конрад розвиває у «Ностромо» на той час нову для себе розповідну манеру переключення між різними сюжетними лініями наративної точки зору, коли вона передається від одного персонажа до іншого і розповідь ведеться наче зсередини зображуваної свідомості. Відтак читач щоразу заглиблюється в інший психологічний світ, але парадоксальним наслідком тут стає подібність внутрішніх колізій, що мають очевидне екзистенційне забарвлення: самотність, роздвоєння, туга, страх, тривога тощо.

Таким чином, і проблематика роману «Ностромо», і особливості його поетики виявляють близькість цього твору до екзистенціального типу художньої свідомості.

Органічним продовженням нової лінії в творчості Конрада стає і роман «Таємний агент» («The Secret Agent», 1907), хоча письменник і розвиває в цьому творі нібито зовсім іншу, порівняно з попередніми своїми творами, тему — революційного радикалізму, анархізму і тероризму. Нова тема і викликана нею потреба нових поетикальних відповідностей забрали в Конрада надто багато сил і залишили відчуття невдоволеності. У

лісті до Дж. Голсуорсі від 6 січня 1908 р. роман «Таємний агент» названо «благородною поразкою» («an honourable failure») [5: 487].

На перший погляд, за своєю темою, сюжетом і поетикою «Таємний агент» не відзначається особливою складністю і художнім експериментуванням. Однак така простота є чисто позірною. Не випадково твір отримав високу оцінку Томаса Манна. За сюжетом, у романі йдеться про анархістів, терор, міжнародне шпигунство і агентурне двійництво. Зав'язкою сюжету є поява завербованої посольством якоїсь східної держави (у ній легко вгадується Російська імперія) людини «лондонського підпілля», яка під тиском свого «наставника» з посольства має організувати вибух Королівської обсерваторії в Гринвічі – задля активізації міжнародної боротьби з терором зобразити замах на те, що символізує впорядкованість буття всієї західної цивілізації, адже Гринвіцький меридіан задає загальний відлік часу і тим самим унормовує всі аспекти людського життя.

Головний герой роману, подвійний «секретний агент» Адольф Верлок, власник магазину, що торгує «нескромними» картинками, є одночасно помітною фігурою міжнародного революційного підпілля в Лондоні. Верлок – агент, завербований російським посольством і так само лондонською поліцією. Цей «привид», як іронічно висловлюється про нього інспектор Хіт, якому доручено розслідування справи невдалого терористичного акту, виконує роль провокатора. В якості агента посольства він, будучи членом таємного осередку анархістів, підштовхує тих до активних дій, що, за логікою його наставників, має спонукати британський уряд до посилення заходів щодо терористів, які знайшли завдяки «гуманним» англійським законам притулок у Лондоні. У його будинку збираються ідеологи і теоретики анархізму, прихильники насильницької зміни умов життя всього світу, хоча вони ніби виражають і захищають інтереси одного соціального класу, адже законспірована організація, до якої вони належать, має назву «М.П.» («Майбутнє пролетаріату»).

Верлок за сюжетом зіштовхується з тим, що його притягує до відповідальності не суспільство, а його власний гріх, адже він вирішив використати для здійснення терористичного акту розумово неповносправного брата своєї дружини, який сліпо довіряв йому. Стіві, навіть не донісши бомбу до будівлі обсерваторії, підірвав сам себе, випадково впустивши пекельну машинку собі під ноги. Відтак сталося, що в жертву принесено саму невинність, і дружина Верлока Уїнні, в надзвичайно сильному почутті любові якої до брата проглядається більшою мірою навіть материнське, ніж сестринське начало, у стані нервового потрясіння кухонним ножом вбиває свого чоловіка. Але ще до загибелі Стіві містер Верлок переживає важкі почуття покинутості й самотності. Автор лише привідкриває завісу його внутрішнього стану, але окремі заглиблення у свідомість персонажа за допомогою невластне прямого мовлення дають можливість зрозуміти екзистенціальну порожнечу і почуття ірраціонального страху, який його переслідує.

Серед членів організації, якою керує Верлок, помітною постаттю є Міхаеліс – «апостол гуманістичних сподівань», як його називають у романі. Його випустили з в'язниці, куди він свого часу потрапив несправедливо, внаслідок громадського протесту, зокрема під тиском дружини помічника комісара, яка має «зв'язки у верхах». Перебуваючи під наглядом поліції, Міхаеліс нібито пише автобіографію, в якій одночасно хоче розкрити необхідність і гуманістичний смисл соціальних перетворень, однак у цих намірах, що

так і залишаються намірами, і псевдопатетичних промовах, постає фігурою скоріше комічною, аніж серйозною.

Сподвижниками містера Верлока є також Карл Юндт — старий теоретик анархістського терору; Олександр Оссіпон — пропагандист на прізвисько Доктор, який роз'яснює робітникам «соціалістичні аспекти гігієни»; Професор — виробник вибухових речовин і механізмів, що приводять бомби в дію. У кожного з них є певна внутрішня проблема. Міхаеліс “втормився” від революційної діяльності (розділи його автобіографії мають назви “Віра”, “Надія”, “Милосердя”) і бажав би вже бути в ролі знаменитості. Карл Юндт, всупереч своїм грізним заявам, не здатен ні на які вчинки. Товариш Оссіпон – автор непристойного памфлету, бабій і злodingа. Однак якими б фарсовими і безпорадними не здавалися потенційні вершители долі світу, в чомусь вони абсолютно реальні. Це реальність зла, реальність, заснована на насильстві, страхові, що добре розуміє при випадковій зустрічі з Професором інспектор Хіт. У силу свого “чіпкого життєлюбства” інспектор зовсім не бажає, щоб його підірвав фанатик, який тримає у кишені пальто палець на кнопці вибухового механізму.

«Містер Володимир», секретар посольства країни, назва якої так і не відкривається в тексті, зображений у романі людиною цинічною і жорстокою. Він діє від імені безликих державних інстанцій, для яких всі засоби підходять для досягнення певної мети. Містер Володимир бореться проти російських терористів і поширення тероризму в Європі і, цинічно вимагаючи від завербованого посольством Верлока більш активних дій, пропонує тому задля пропагандистського ефекту організувати вибух найзахіднішого Часу, самої Науки – Королівської обсерваторії в Гринвічі. Міністр сер Етелред, вислухавши доповідь про гринвіцький вибух, дозволяє помічникові комісара перекласти відповідальність за подію з вірогідданих на іноземний уряд. Він має намір навіть громадянськості думку, що «все спокійно в королівстві», тоді як насправді стан справ залишається надзвичайно серйозним і навіть загрозливим.

Російське питання, відбиваючись у численних алюзіях «Таємного агента», безперечно, відіграло важливу роль у творчій історії роману. І хоча Конрад неодноразово наголошував, що він не є фахівцем із «російських проблем», те, що відбувалося у Польщі та Росії на початку нового століття, не могло не хвилювати його. Конрад народився на території Російської імперії, його батько, Аполлон Коженювський, який за підозрою в участі у польському повстанні 1863 року зі всією родиною перебував у засланні, у сім'ї «створив атмосферу націоналізму, ненависті до Росії та любові до французького романтизму та Шекспіра» [8]. Все це так чи інакше зумовило формування життєвих і естетичних поглядів майбутнього митця. Для Конрада Росія була більше, ніж місцем, де він народився і провів дитинство. Вона була для нього своєрідним випробуванням, країною хаосу, ще одним варіантом «серця п'їтьми», ворожого людині та її індивідуальній свободі.

Разом із тим без ґрунтового розуміння досвіду життя письменника в Польщі та Росії можна невірно зрозуміти і оцінити ту дивну суперечливість, що зачаровує в його творах, є невід'ємно “конрадівським”. На думку Фредеріка Карла, саме негативні відчуття, породжені в ньому російським і польським досвідом, в колі представників еліти, розтрачених в зав'язях суперечках і палких мріях, які не знаходили в собі сил подолати ті обставини, які прирікали їх на бездіяльність [Див. : 3].

Конраду було властиве іноді іронічне, а частіше скептичне ставлення до спроб терористичних організацій керувати політичною ситуацією в країні шляхом застосування насильства через неспроможність влади вирішувати державні проблеми політичними засобами. Як стверджує відомий конрадознавець Карен Х'юїт, «Конрад не вірив ані в які соціальні системи. Він давно втратив надію на можливість будь-яких поліпшень в його вітчизні: Польщу не могли врятувати ані ідеалісти, подібні його батькові, ані терористи, ані помірні обивателі, які співпрацювали з російською владою» [6: 83]. Різно негативно відгукувався Конрад і про тих, хто толерантно ставився до терористично налаштованих революціонерів, виправдовуючи їхні злочинні засоби великою метою — встановлення справедливості на землі, адже цей шлях, на його переконання, веде в нікуди. Не викликає сумнівів засудження письменником аморальності використання терористами для досягнення задуманого слабких у своїй довірливості та відданості інших людей, тим паче, коли це робиться з меркантильною метою.

Підсумовуючи свою художню мету в «Таємному агенті», 7 жовтня 1907 року Конрад написав Р. Б. Каннінгам Грему, що роман мав для нього «певну значимість і як нова лінія поведінки в жанрі, і як цілеспрямована спроба дати іронічне трактування мелодраматичній темі» [9: 169]. У передмові до роману Конрад зазначав: «... я справді вважаю «Таємного агента» істинно достовірним твором. Навіть суто художній прийом — іронічне ставлення до такої серйозної теми — я використав обачно і щиро переконаний, що тільки іронія дозволить мені висловити все те, що було потрібно висловити як із презирства, так і з жалю. І те, що я, як мені здається, зумів витримати цей настрій до останнього рядка, — один з тих моментів, що приносять певне задоволення мені як письменнику» [4: 13].

«Таємний агент» займає свого роду проміжне становище в творчій біографії Конрада. У романі відчувається оновлення Конрадом прозової розповідної техніки, про яку згодом багато говорили Ф. Скотт Фітцджеральд, Е. Гемінгвей, В. Фолкнер, Г. Грін, Т. Манн та ін. Тут є і напружена інтрига, і колоритні персонажі, і глибокий психологічний аналіз, і любовна тема, і сімейна трагедія головного персонажа, який виявляється характерним амбівалентним конрадівським двійником: одночасно і антигероєм, і героєм «навпаки».

Найголовніше ж полягає в тому, що Конрад на новому матеріалі продовжує дослідження екзистенціальної природи людини. Це проявляється насамперед системі персонажів і в сюжеті твору, який ніяк не можна звести лише до відтворення основної події — спроби висадити в повітря Гринвіцьку обсерваторію. Система персонажів роману побудована таким чином, що кожний із них, претендуючи на якусь винятковість, натомість постає перед читачем абсолютно самотньою і страждаючою людиною. Екзистенціальну сутність ситуації виявляє і хронотоп роману. Будучи позірно дуже конкретним (один день із життя цілої низки представників різних прошарків населення британської столиці — від міністра і посла іноземної держави до кокні і пацієнтів божевільні), він переростає свої межі і набуває універсального характеру. Лондон у романі справляє враження міста-примари, в якому живуть позбавлені здорового глузду люди і відбуваються абсурдні події. На екзистенціальну проблематику працює і нарив роману. Розповідними особливостями «Таємний агент» засвідчує важливу тенденцію Конрадової поезитики — перехід до нового використання методу точок зору — від переплетення різних поглядів на окрему людську індивідуальність до втілення численних віртуозно організованих перспек-

тив бачення певної життєвої ситуації, що проявляється в більш активному застосуванні невластне-авторського мовлення, переходів від свідомості одного персонажа до іншого.

Таким чином, роман «Таємний агент» підтверджує основний зміст творчої еволюції Конрада — формування некласичної романної поетики, що відповідала потребі відтворення нового світу, що на очах автора катастрофічно втрачав засади розумності, ставав тотально відчуженим і позбавленим гармонії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вахрушев В. Конрад, Джозеф / В. Вахрушев // Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник. У 2 т. Т.1: А—К / За ред. Н. Михальської та Б. Щавурського. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2005. — С. 783-785.
2. Джозеф Конрад // Режим доступу : http://www.uk.wikipedia.org/wiki/Джозеф_Конрад
3. Кафанова Л. / Как стать классиком или три жизни Джозефа Конрада / Людмила Кафанова // Чайка. — 2005. — № 16 (51).
4. Конрад Дж. Тайный агент: Простая история. На взгляд Запада / Джозеф Конрад. — М. : Ладомир : Наука, 2012. — 598 с.
5. Толмачёв В. М. Джозеф Конрад и его “русские романы” / В. М. Толмачёв // Конрад Дж. Тайный агент: Простая история. На взгляд Запада. — М. : Ладомир : Наука, 2012. — С. 477-531.
6. Хьюитт К. Джозеф Конрад: проблема двойственности / К. Хьюитт // Иностранная литература. — 2000. — № 7. — С. 78-85.
7. Conrad, J. The Secret Agent / J. Conrad // The selected works of Joseph Conrad — London: Wordsworth, 2005. — P. 577-769.
8. Gillon A. Conrad and Shakespeare and Other Essays / Adam Gillon ; [edited by Raymond Brebach]. — Lubbock : Texas Tech University Press, 1994. — 290 p.
9. Joseph Conrad's Letters to R.B. Cunningham Graham / Ed. by C.T. Watts. — Cambridge; N.Y. : Cambridge University Press, 1969.